

B. BISCHOFF
Paléographie de
l'Antiquité Romaine
et du Moyen Âge
Occidental

Traduit par H. AT SMA et
J. VEZIN,
Éditions Picard, Paris 1985,
328 pp. + 23 lám.

Acaba d'aparèixer, dins la col·lecció de *Grands Manuels Picard*, la versió francesa de la important obra del professor Bernhard Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalter*, publicada a Berlín el 1979, cosa que constitueix un veritable esdeveniment bibliogràfic per als estudiants i estudiosos de qualsevol tema relacionat amb la paleografia, la codicologia, la història dels textos i la història de la cultura en general. La traducció que presentem, duta a terme per altres dos acreditats paleògrafs, els professors Hartmut Atsma i Jean Vezin, ha estat, a més, posada al dia en l'aspecte bibliogràfic i il·lustrada amb vint-i-tres làmines, que, al costat d'altres millores de caràcter formal respecte a la primera edició, enriqueixen encara més, si és possible, el valor final del llibre.

Després d'un breu prefaci i de la taula de matèries, el treball del professor Bischoff comença amb una petita introducció (pp. 9-11), en la qual l'autor exposa resumidament les diferents etapes per què ha passat la paleografia fins a esdevenir una ciència, i en aquest

camp ressalta la important contribució que representa la col·laboració internacional i els mitjans tècnics actuals perquè la paleografia, art d'observació i d'intuïció, estigui a punt de convertir-se en art del mesurable. Posa fi a la introducció amb la delimitació temàtica i cronològica dels punts a tractar, que genèricament es resumeixen en l'anàlisi del «phénomène de l'écriture et son histoire comme une partie de l'histoire du livre pendant l'Antiquité romaine et le Moyen Âge» (p. 11). Aquest tema serà considerat en tres grans apartats: la codicologia, la història de l'escriptura llatina i el manuscrit dins la història de la cultura.

La primera part de l'obra versa, doncs, sobre aquesta ciència recent sorgida de la paleografia que és la codicologia (pp. 13-56). Les matèries escriptòriques, les tintes i els colors, i els instruments d'escriptura són estudiats en un primer capítol. Hom disserta a continuació sobre les diverses formes que poden adoptar exteriorment els manuscrits: en primer lloc el còdex, en els seus diferents formats i amb atenció especial a la «mise en page» i a la relligadura; també el rotlle és considerat amb la cura que la seva importància mereix, així com altres formes menys usuals sota les quals poden aparèixer els textos escrits sense negligir el tractament de les *tabulae*, els documents i les cartes. L'autor s'ocupa així mateix de les tècniques d'escriure i de transcriure emprades pels escriptors, i les seves explicacions van des de l'ex-

cució fisiològica de l'escriptura i el seu aprenentatge a l'escola fins a la descripció del procés de còpia d'una obra. Conclou aquesta part amb una dissertació sobre els manuscrits falsificats.

El segon bloc temàtic del llibre està destinat, com s'ha dit, a traçar la història de l'escriptura llatina (pp. 57-196). A l'exposició i anàlisi dels diferents tipus d'escriptures precedeixen unes observacions preliminars on queden exposats els elements de què depenen la formació i el desenvolupament de tota nova escriptura. L'autor estableix en aquest punt una diferència bàsica entre la tècnica cal·ligràfica —conservadora— i la cursiva —innovadora.

A continuació s'inicia la història de l'escriptura llatina pròpiament dita; la capital —amb les seves diferents modalitats—, la cursiva romana antiga, la cursiva romana recent, la uncial, la semiuncial antiga, la semiuncial recent, les combinacions de distints tipus d'escriptures i la taquigrafia són els diversos apartats que configuren el capítol dedicat a l'Antiguitat.

Ve tot seguit la consideració dels tipus d'escriptura propis de l'edat mitjana a Irlanda, Anglaterra, Espanya, França i Itàlia fins que arriba el triomf de la minúscula carolina, la nova escriptura supranacional, per acabar amb la humanística minúscula i la humanística cursiva, després d'haver parlat de la gòtica textual, la gòtica cursiva i la bastarda. Dins aquesta secció potser val la pena de ressal-

tar la suggestiva relació de parentiu que s'estableix entre l'escriptura visigòtica i la minúscula dita del Sinaí —que, per cert, és de la regió nord-occidental africana. Amb tot, aquest tipus d'escriptura hauria pogut ésser portat a la Península ibèrica el segle VII pels emigrants procedents del nord d'Àfrica, tal com conjectura l'autor. Ara bé, no hem d'oblidar que, en tot cas, la minúscula del Sinaí és posterior als més antics manuscrits en visigòtica de la Península.

D'altra banda, dins també d'aquest capítol de la història de l'escriptura llatina, voldria fer una altra petita precisió. El professor Bischoff, en parlar dels factors que intervingueren en la introducció de la minúscula carolina a Espanya, fa referència al Lucà Ottob. Lat 1210 + Pal. Lat. 869 folis 62-69v, de la Biblioteca Apostòlica Vaticana¹, com a exemple de manuscrit en escriptura visigòtica tardana amb influències carolines. I diu d'ell que «a été transcrit par deux mains écrivant, la première, une minuscule wisigothique et la seconde, une minuscule caroline, évidemment influencée par les traditions espagnoles» (p. 142). En realitat no es tracta de dues mans, sinó d'una sola, molt acostumada a l'escriptura visigòtica, fins al punt que quan escriu en minúscula carolina sovint trasllada a algunes lletres d'aquesta el ductus de les visigòtiques corresponents; a més,

¹ D'aquest manuscrit me'n penso ocupar més detingudament en una propera ocasió.

en el foli 66 del Pal. Lat. 869, en un moment de distracció, l'ama-nuense copià quatre ratlles en es-criptura visigòtica en una pàgina en carolina, a la qual tornà de se-guida que s'adonà de la inadver-tència inconscient.

Després d'analitzar tots els sus-dits tipus d'escriptura, el professor Bischoff no oblida la consideració d'aquelles escriptures que es fan servir en els títols, incipits, èplici-ts, citacions, etc., i, naturalment, dedica un important capítol a les abreviatures i als signes de pun-tuació, a la notació musical, a les xifres i a les escriptures xifrades, apartat que tanca aquest segon bloc.

La tercera i última part exposi-tiva del llibre (pp. 197-260), situa el manuscrit en l'àmbit de la histò-ria de la cultura. Bischoff hi expli-ca els diferents sistemes de pro-ducció i difusió del llibre —sense negligir el tema de la il·lustració i decoració— dins el marc dels can-vis socials, educatius i històrics de cada època, amb sovintejades i de-tallades anàlisis de les produccions dels principals centres culturals, cosa que ens ofereix una excel·lent panoràmica de la història de la transmissió textual i fins i tot de la història de les biblioteques, mal-grat que aquests aspectes no siguin finalitat pròpia dels objectius de l'autor.

Uns annexos que contenen la re-lació d'abreviatures de les obres més citades, la bibliografia distri-buïda per capítols, els índexs dels manuscrits citats, dels autors, dels noms i les matèries, la taula d'alfa-

bets i les vint-i-tres làmines tan-quen aquesta obra magistral.

Jesús Alturo i Perucho

L. RUBIO FERNÁNDEZ
*Catálogo de los
manuscritos clásicos
latinos existentes en
España*

Editorial de la Universidad
Complutense de Madrid,
Madrid 1984, 631 pp.

Qualsevol persona que hagi tre-ballat amb manuscrits (siguin del tema que siguin) escrits en llengua llatina a Espanya, coneix perfec-tament la dificultat d'aquest tipus de contacte científic. La manca, en la majoria de casos, de catàlegs moderns i que responguin a unes correctes demandes d'ortodòxia científica, i la presència, en d'al-tres ocasions, de catàlegs obscurs i poc fiables, fa que la publicació de les fitxes elaborades pel doctor Rubio sigui rebuda amb una natu-ral expectació per tots els que ens dediquem a la filologia clàssica.

L'obra del professor [Rubio] és especialment interessant si tenim en compte que un dels estudis ge-nerals més recents dedicat als ma-nuscrits conservats a les bibliote-ques hispanes és el de BEER-GAR-CÍA VILLADA, *Bibliotheca Patrum Latinorum Hispaniensis*. Viena